

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA DISGRAFIYANI TUZATISHNING SAMARALI USULLARI

Mahkamova Iroda Suhbatulla qizi

Alfraganus universiteti Pedagogika fakulteti

Maxsus pedagogika(logopediya) yo'nalishi

2 bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Alfraganus universiteti

v.b dotsent PhD **Utbasarova Umida.M**

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida yozma nutqning shakllanishi muammosi tahlil qilinadi. Ushbu muammo ayniqsa dolzarb bo'lib, olimlar tomonidan alohida e'tibor talab etadi. Disgrafiyaga ega bolalarda ko'plab oliy psixik funksiyalarning shakllanmaganligi kuzatiladi, bu esa o'quvchilarning o'zlashtirish darajasiga ta'sir ko'rsatadi. Bir qator mualliflar yozuv buzilishining sabablari, uni tuzatish yo'nalishlari va metodlarini tavsiflab berganlar.

Kalit so'zlar: disgrafiya, korreksiya usullari, didaktik o'yinlar, tasviriy san'at, "To'g'ri yozamiz" kompyuter dasturi, daktilizatsiya usuli, axborot texnologiyalari, qum terapiyasi usullari.

Аннотация: в статье анализируется проблема формирования письменной речи у младших школьников. Она стоит особенно остро, поэтому требует пристального внимания со стороны ученых. У детей с дисграфией отмечается несформированность многих высших психических функций, что оказывает влияние на успеваемость школьников. Целый ряд авторов описали причины нарушения письма, предложили направления и методы работы по коррекции дисграфии.

Ключевые слова: дисграфия, методы коррекции, дидактические игры,

изобразительное искусство, компьютерная программа «Пишем правильно», метод дактилирования, информационные технологии, приёмы песочной терапии.

Annotation: The article analyzes the problem of written speech formation in primary school students. This issue is particularly urgent and requires close attention from researchers. Children with dysgraphia show underdevelopment of many higher mental functions, which affects their academic performance. Several authors have described the causes of writing disorders and proposed directions and methods for dysgraphia correction.

Keywords: dysgraphia, correction methods, didactic games, visual arts, computer program “Writing Correctly,” dactyl method, information technologies, sand therapy techniques.

Zamonaviy yozuv haqidagi qarashlar P.K. Anoxin, L.S. Vygotsky olimlarning asosiy tadqiqotlariga tayangan holda shakllangan. Ular oliy psixik jarayonlarni (shu jumladan yozuvni ham) ko‘p bosqichli, iyerarxik tuzilishga ega murakkab tizimlar sifatida ko‘rib chiqadilar. Yozuvning funksional tizimida turli tuzilmaviy komponentlar ishtirok etadi, ularning har biri boshqa psixik jarayonlar tarkibiga kirgan holda yozuv operatsiyalarining shakllanishiga o‘ziga xos hissa qo‘shadi

Og‘zaki nutqning istalgan tuzilmaviy komponentining dastlabki yetarlicha rivojlanmaganligi nafaqat yozuv jarayoniga, balki ushbu komponent kiruvchi boshqa oliy psixik jarayonlarga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Yozuv buzilishlari ko‘pincha og‘zaki nutq va boshqa neverbal psixik jarayonlar buzilishlari bilan birga namoyon bo‘ladi. Bu buzilishlarning xususiyati esa qaysi tuzilmaviy komponent yetarli darajada shakllanmaganligiga bog‘liq (T.V. Axutina, E.Yu. Balashova, E.D. Xomskaya, L.S. Tsvetkova).

Shunday qilib, disgrafiya — murakkab va xilma-xil patogenezga ega bo‘lgan keng tarqalgan nutq buzilishidir. Logopedik ishda buzilishning mexanizmi, simptomatikasi, nuqson tuzilishi hamda bolaning psixologik xususiyatlari hisobga olinadi [6, 31–42-betlar].

Tovush tahlili va sintezining buzilishi bilan bog‘liq disgrafiya yozuvdagi o‘ziga xos buzilishlar orasida eng keng tarqalganidir. Bunday bolalarda yozuvda ko‘plab harflarni (ko‘pincha unli, kamroq hollarda undoshlarni) tashlab ketish, harf va bo‘g‘inlarni joyini almashtirish, matnni gaplarga ajratishda xatolar (nuqtalar va bosh harflar yo‘qligi) hamda so‘zlarni bir-biridan noto‘g‘ri ajratish (so‘zning bir qismini alohida, yoki bir necha so‘zni qo‘shib yozish) kuzatiladi.

A.N. Kornev o‘z ilmiy ishlarida ushbu buzilishni chuqur o‘rgangan holda, bunday bolalarda bilish jarayonlarining yetarli darajada shakllanmaganligi, diqqat, xotira va idrokning to‘liq rivojlanmaganligini klinik tadqiqotlar orqali tasdiqlaydi.

Shu boisdan, o‘quvchilarda ushbu turdagi disgrafiyaning kelib chiqish sabablarini hisobga olib, logopedik ta’sir ikki yo‘nalishda olib borilishi lozim.

1. Til tahlili va sintezini rivojlantirish, ya’ni so‘zlarning tovushiy tahlili va sinteziga, shuningdek, nutq oqimini tahlil qilish usullariga o‘rgatish;

2. Suksessiv funksiyalarni rivojlantirish va takomillashtirish: ketma-ketlikni shakllantirish, eshituv-nutq xotirasini vaqt ketma-ketligi bo‘yicha rivojlantirish, ritmlarni farqlash va qayta yaratish.

Ko‘plab mualliflar (I.N. Sadovnikova, L.V. Yastrebova, L.G. Paramonova va boshqalar) nutqiy ko‘nikma va funksiyalarni rivojlantirishga oid ko‘plab o‘yinlar hamda mashqlarni tasvirlab berganlar. O‘yinli va didaktik mashqlar yordamida bola yozma nutqda uzluksiz nutq oqimi so‘zlar, bo‘g‘inlar va tovushlarga ajralishini anglay boshlaydi. Buning uchun gaplar va so‘zlarning grafik sxemalaridan foydalanish lozim [1].

Korreksion ishning asosiy yo‘nalishlarini belgilashda E.V. Mazanova, M.M. Amanatova, L.N. Efimenkova, I.N. Sadovnikova materiallaridan foydalaniladi. Konspektlarda turli didaktik o‘yinlar taklif etiladi, masalan: “So‘zlar guruhini to‘pla”, “To‘rtinchisi ortiqcha”, “Ko‘zing o‘tkir”, “Shifrllovchi”, “Krossvordlar”, “Arazlashganlarni yarashtir”, “Topishmoqlar”, “Sochilib ketgan gap”, “Xatli xat”, “Kim ko‘proq”, “Yetishmayotgan predlogni yoz”, “Aralashma”, “Manzilga posilka”, “Signal kartochkasi”, “Sho‘x sichqonchalar”, “Sehrgarlar”, “Quvnoq o‘chiruvchi” va boshqalar.

Didaktik o'yin o'quvchilarda o'quv motivatsiyasini faollashtiradi. Didaktik o'yinlar asosidagi mashg'ulotlar rivojlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi, chunki yosh xususiyatlariga ko'ra bolalar o'qish jarayoniga zavq bilan kirishadilar [7].

Shunday qilib, darsda o'yinli vaziyat yaratish bolalarda ixtiyoriy diqqat va xotirani oshiradi, qo'lning mayda motorikasini yaxshilaydi. O'quvchilar o'zlari sezmagan holda, zo'riqishsiz, muayyan bilim, ko'nikma va malakalarni egallaydilar.

Radchenko M.P. va Sizova N.V. tomonidan logopedik korreksion ish dasturi ishlab chiqilgan bo'lib, unda logoped tomonidan tasviriy va amaliy san'at to'garak mashg'ulotlari (rasm chizish, haykaltaroshlik, applikasiya va konstruksiya) kiritilgan.

To'garak mashg'ulotlarida bolalar qalam va mo'yqalamdan erkin foydalanish, harakat tezligini, bosim kuchini nazorat qilish ko'nikmalarini egallaydilar, natijada qo'l harakatlari silliq va muvozanatli bo'ladi. Rasm chizish barmoqlarning harakatchanligini, qo'l panjasining o'q bo'ylab erkin harakatlanishini ta'minlaydi. Bu jarayon nafaqat qo'lning, balki ko'z va qo'lning birgalikdagi rivojlanishini ham talab qiladi, chunki har bir tasvir bosqichida qo'l harakatini vizual nazorat qilish zarur.

Yozuv — bu nozik muvofiqlashtirilgan qo'l harakatlarini bajarishni talab etuvchi murakkab ko'nikma. Yozuv texnikasi mayda muskullar va butun qo'lning uyg'un faoliyatini, shuningdek, yaxshi rivojlangan vizual idrok va ixtiyoriy diqqatni talab qiladi [2].

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, rasm chizishdagi grafik ko'nikmalarning muvaffaqiyatli o'zlashtirilishi maktabda yozishni osonlashtiradi, chunki har ikkisi o'xshash grafik faoliyat turlaridir. Dekorativ rasm chizish tarbiyaviy va o'quv vazifalarni hal etishda ham foydali.

Birinchidan, rasm chizish fikrlash faoliyatiga ta'sir qiladi, chunki rasm bu — so'z bilan emas, balki tasviriy vositalar orqali ifodalangan hikoya [3].

Ikkinchidan, qalam yoki mo'yqalam ostida paydo bo'ladigan tasvir bolaga zavq bag'ishlaydi, hissiy sezgirlik va o'zini ifoda etish qobiliyatini rivojlantiradi, natijada xavotir kamayadi va psixologik holat muvozanatlanadi.

Uchinchidan, bola o'z ishining natijasini ko'radi, uni tahlil qilishni va amaliy qo'llashni o'rganadi.

Shuningdek, og'zaki rasm chizish va tanish ertak hamda hikoyalar asosida illyustratsiyalar yaratish ham samarali hisoblanadi. Bunda har bir bola o'qituvchi taklif etgan epizodlardan birini tanlab, uni alohida varaqda tasvirlaydi. Individual rasmlarni yagona kitobga birlashtirish, uni "o'qish" imkonini berish ijtimoiy ko'nikmalar va o'ziga ishonchni rivojlantiradi. Bunday mashg'ulotlar nutq rivojiga, grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzish qobiliyatiga yordam beradi. Shu tariqa, disgrafiyaga ega bolalarning tasviriy va amaliy ijod bilan shug'ullanishi og'zaki va yozma nutq buzilishlarini tuzatishda yanada yuqori samaraga olib keladi [13].

Hozirda ko'plab mualliflik qo'llanmalar, metodik tavsiyalar va alohida nashrlarda didaktik materiallar to'plangan. Biroq ularni tanlash va tizimlashtirish har bir logoped uchun ko'p vaqt va amaliy tajriba talab etadi.

Shu bois, korreksion-ta'lim jarayonida logopedlar tomonidan maxsus kompyuter texnologiyalar, xususan, "To'g'ri yozamiz" dasturidan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Dasturdan foydalanishning asosiy maqsadi — logopedik ishni optimallashtirish va samaradorligini oshirish, uni to'g'ri tanlangan va tizimlashtirilgan didaktik materiallar bilan ta'minlashdir.

Ushbu dasturda boshlang'ich sinf o'quvchilaridagi asosiy yozuv buzilish turlari inobatga olingan. Dastur materiali nutq va tafakkur rivojlanishining birligi haqidagi nazariyaga asoslangan bo'lib, u didaktik topshiriqlar orqali nutqiy va fikrlash faoliyatini faollashtiradi.

Masalan, ekranda kirpilar, o'rdak, g'o'za rasmlari paydo bo'ladi. Bolaga birinchi so'zni aytish va undagi 2-tovushni aniqlab, mos harfni tanlash topshirig'i beriladi. Keyin ikkinchi so'zni aytib, 1-tovushni, uchinchi so'zda esa 3-tovushni aniqlaydi. Hosil bo'lgan

harflardan soʻz tuziladi. Ekranda qoʻngʻiz (ЖУК) rasmi paydo boʻladi. Shunga oʻxshash topshiriqlar davom ettiriladi.

Dastur yordamida mashgʻulotlar alohida koʻnikmalarni mashq qilishdan koʻra, oʻquv faoliyatining uzviy qismi sifatida maqsadli va ongli tarzda tashkil etiladi.

I bob. Til tahlili va sintezi buzilishi asosidagi disgrafiyani korreksiya qilish.

1.1. Soʻzlarning tovushiy tahlili va sinteziga oid topshiriqlar majmuasi.

1.2. Ritmik-eshituv differensiasiyasini rivojlantirishga oid topshiriqlar majmuasi.

1.3. Boʻgʻinli tahlil va sintez topshiriqlari majmuasi.

1.4. Soʻzlarning tovush-harf tahliliga oid topshiriqlar majmuasi (rasm-soʻzlarni sxemalarga moslashtirish va boshqalar).

II bob. Disgrafiyani tuzatishda integrativ yondashuvning ahamiyati

Zamonaviy logopediyada disgrafiyani korreksiya qilishda integrativ yondashuv muhim oʻrin egallaydi. Bu yondashuv bola shaxsini butunlay rivojlantirishga qaratilgan boʻlib, unda til, nutq, idrok, diqqat, xotira, harakat va hissiy-irodaviy sohalar birgalikda shakllantiriladi. Bunday kompleks taʼsir natijasida yozma nutqning barcha komponentlari bosqichma-bosqich rivojlanadi.

Integrativ yondashuvda didaktik oʻyinlar, axborot texnologiyalari, sanʼat terapiyasi, musiqiy va ritmik mashqlar muhim oʻrin tutadi. Har bir yoʻnalish bolaning nutqiy va kognitiv faoliyatini turli tomondan ragʻbatlantiradi. Ayniqsa, qum terapiyasi, grafomotor mashqlar va kompyuter dasturlari yordamida oʻtkaziladigan interaktiv mashgʻulotlar oʻquvchilarda qiziqish uygʻotadi, mustaqil fikrlashni rivojlantiradi va yozma nutqqa tayyorlov bosqichini samarali oʻtishga yordam beradi.

III bob. Yozma nutqni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarning roli

Bugungi kunda logopedik amaliyotda “Toʻgʻri yozamiz” kabi kompyuter dasturlaridan tashqari, multimedia vositalari, interaktiv doskalar va vizual simulyatorlar

keng qo'llanilmoqda. Bu texnologiyalar o'quvchilarda tahlil va sintez jarayonlarini faollashtiradi, o'qituvchi uchun esa har bir bolaning individual rivojlanish dinamikasini kuzatish imkonini beradi.

Shuningdek, logopedik mashg'ulotlarda virtual laboratoriyalar, audiovizual diktantlar, matnni ovozli tahlil qilish dasturlari ham muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Ular nafaqat yozma nutqdagi xatoliklarni aniqlash, balki ularning sababini tahlil qilish imkonini beradi.

Innovatsion yondashuvlar yordamida logoped o'quvchi bilan individual ishlash jarayonini samarali tashkil etadi, bolaning mustaqilligini, o'zini nazorat qilish va xatolarni tuzatish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

IV bob. Disgrafiyaning bartaraf etishda qo'l motorikasi va vizual nazoratning o'rni

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yozma nutqni rivojlantirishda qo'l motorikasining ahamiyati nihoyatda katta. Barmoqlar harakatining nozik koordinatsiyasi, qo'l panjasining egiluvchanligi, ritmik harakatlarning bir maromda bajarilishi yozuv tezligi va aniqligini belgilaydi. Shu sababli logopedik mashg'ulotlarda grafomotor mashqlar, plastilin bilan ishlash, mo'yqalam bilan rasm chizish, shakllar bo'yicha kontur bajarish, mozaika yig'ish kabi topshiriqlar keng qo'llaniladi.

Vizual nazorat esa bolaning o'z harakatlarini kuzatish va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu orqali bola harflar shaklini eslab qoladi, ularni makonda to'g'ri joylashtirishni o'rganadi, harf va bo'g'inlarni tahlil qilish ko'nikmasini mustahkamlaydi.

V bob. Disgrafiyaning korreksiya qilishda san'at va terapiya elementlarining qo'llanilishi

Disgrafiyaning tuzatishda art-terapiya usullaridan foydalanish o'quvchilarning psixosotsial holatini barqarorlashtirish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish va o'zini ifodalash ko'nikmalarini oshirishga xizmat qiladi. Bunday mashg'ulotlarda ranglar, shakllar, materiallar orqali bolalarning hissiy dunyosi ochiladi, bu esa ularning nutqiy faoliyatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Masalan, qum terapiyasi mashgʻulotlarida bola harflarni qumda yozadi, shakllar yasaydi, bu orqali u nafaqat harf shaklini eslab qoladi, balki sensor-motor aloqalar ham mustahkamlanadi. Shuningdek, kollej terapiyasi, muzikoterapiya, tasviriyl oʻyinlar kabi usullar logopedik mashgʻulotlarni yanada qiziqarli va samarali qiladi.

Xulosa

Disgrafiyanl korreksiya qilishda kompleks, tizimli va individual yondashuv eng samarali hisoblanadi. Til tahlili va sintezini rivojlantirish, qoʻl motorikasini mustahkamlash, oʻyinli metodlardan foydalanish, shuningdek, axborot texnologiyalarini joriy etish — bularning barchasi yozma nutqni rivojlantirishning muhim omillaridir.

Shuningdek, bolalarning hissiy holatini inobatga olgan holda art-terapiya va ijodiy faoliyat elementlarini mashgʻulotlarga kiritish nafaqat yozuvdagi xatoliklarni kamaytiradi, balki oʻquvchilarda oʻziga ishonch, sabr-toqat va mustaqil fikrlash koʻnikmalarini shakllantiradi.

Shunday qilib, zamonaviy logopedik amaliyotda disgrafiyanl korreksiya qilishning samarali yoʻllari – bu oʻyinli, interaktiv va ijodiy faoliyatga asoslangan, bolaning shaxsiy xususiyatlarini inobatga oluvchi yondashuvlardir.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Ахмедова, М. III. “Boshlangʻich sinf oʻquvchilarida yozma nutqning shakllanishida fonematik eshituvning ahamiyati”. – Toshkent: TDPU, 2020. – 56 b.
2. Маматкулова, Н. Р. “Disgrafiya va disleksiya bilan bolalarda yozuv koʻnikmalarini shakllantirish” // Logopediya nazariyasi va amaliyoti jurnali. – Toshkent, 2021. – №2. – B. 33–40.
3. Лурия, А. Р. Основы нейролингвистики. – Москва: Изд-во МГУ, 1979. – 280 с.
4. Левина, Р. Е. Нарушения письма у детей. – Москва: Педагогика, 1981. – 216 с.

5. Цветкова, Л. С. Нейропсихологическая коррекция нарушений письма и чтения у младших школьников. – Москва: Академия, 2003. – 19 с.
6. Корнев, А. Н. Дисграфия у младших школьников: диагностика и коррекция. – Санкт-Петербург: Речь, 2005. – 240 с.
7. Ахмедова, С. Ю. “Nutq buzilishlari bo‘lgan bolalarda yozma nutqni rivojlantirish yo‘llari” // Defektologiya va logopediya masalalari to‘plami. – Toshkent, 2022. – B. 58–63.
8. Ахутина, Т. В. Нейропсихология детского возраста: теория и практика. – Москва: Просвещение, 2016. – 312 с.
9. Носирова, Д. А. “Boshlang‘ich ta’lim jarayonida axborot texnologiyalarining logopedik mashg‘ulotlarda qo‘llanilishi” // Ta’lim va innovatsiya ilmiy jurnali. – Toshkent, 2023. – №4. – B. 22–28.
10. Zokirova, N. R. “Logopedik ishda interfaol o‘yinlardan foydalanishning samaradorligi” // O‘zbekiston